

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ - ЗАСПІВУВАЧ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Микола РЯБЧУК

Шашкевичів сучасник і у певному розумінні зверхник — австрійський канцлер князь Клеменс фон Меттерніх — сказав якось, що за огорожею його саду (під Віднем) починається Азія. На схід від Меттерніхового саду лежали, як ми знаємо, Словаччина і Угорщина, Польща й Литва, Україна і Білорусь, Фінляндія і Росія; словом, від географічної Азії його відділяли добрих кілька тисяч кілометрів, про що князь Меттерніх, зрозуміло, знав хоча б тому, що на тих теренах лежав чималий шмат ввіреної йому імперії. Але зрозуміло також, що не про географію йшлося: в понурому жарті австрійського канцлера відбилася вся зневага тогочасного імперського “естаблішменту” до численних “варварських” (“азійських”) народів, над якими благодійникам — Габсбургам судилося панувати.

Меттерніхівський жарт — своєрідна парадигма усього ставлення Західної Європи до своєї убогішої і менш удатної східної сусідки; Україна пізнала на собі таке ставлення чи не найвідчутніше з-поміж усіх східноєвропейських народів, упродовж століть її вперто не помічали, ігнорували, заперечували, принижували. Навіть сьогодні, коли політична ситуація, здавалося б, кардинально змінилася, багато хто й далі воліє не бачити її впритул, не сприймати всерйоз, трактувати як такий собі політичний жарт, історичне непорозуміння.

Пам'ятати про цей соціальний контекст необхідно, бо інакше ми мало що зрозуміємо в українській історії й українській культурі. Ми не зрозуміємо, зокрема, унікальної ролі о. Маркіяна Шашкевича в процесі українського національно-культурного відродження; не зрозуміємо, зрештою, й самого того відродження, а відтак і характеру тієї безмірної шани, якою ось уже півтора століття оточена скромна постать галицького поета й будителя — як у Західній Україні, так і на Наддніпрянщині.

Переглядаючи нині поетичний доробок Шашкевича — зо три десятки оригінальних віршів і кільканадцять перекладів (“Сербські народні пісні”, уривки з “Короледвірського рукопису” та з “Канівського замку” Северина

Гошинського тощо), — ми навряд чи наважимося визнати цей доробок справді значним, співмірним із Шевченковим чи бодай із Федьковичевим. І справа не лише у мізерній кількості написаного (поет помер у 32 роки, отож його творчий потенціал залишився великою мірою нереалізований). Справа не лише в тематичній, стильовій, інтонаційній обмеженості написаного — українські романтики дошевченкової, та й пошевченкової доби писали подібно.

У Шашкевича, здається, найвиразніше помітна нерозвиненість, невиробленість української літературної мови тієї доби, — помітна особливо виразно на тлі його ж таки власних віршів, писаних по-польськи, значно досконаліших, хоч теж далеко не першорядних у тогочасному літературному контексті.

Що ж тоді дає нам підстави розглядати найвні і, як на сьогоднішній літературний слух, “неоковірні” рядки М. Шашкевича в одному ряду з вогненным, анітрохи не застарілим упродовж століть Шевченковим словом? Що дає нам моральне право услід за Франком зарахувати Шашкевича до “найбільших світочів нашої літератури: Котляревського... Шевченка, Федьковича, Костомарова”? (Іван Франко. Збір. творів у 50 т. — Т. 43. — К., 1986. — С. 378).

Вочевидь, не тільки поезія. Естетичні критерії у випадку української літератури, на жаль, досить часто виявляються безсилими, або ж недостатніми; вони можуть з'ясувати сторонньому читачеві лише півправди, тим часом як ціла правда залишається неприступною, — якщо шукати її поза конкретним суспільно-політичним та національно-історичним контекстом, — тим трагічним контекстом, у якому змушена була розвиватись українська культура, українська нація. Одним із можливих ключів до цього контексту якраз і є згадана на початку фраза фон Меттерніха, або ж — слова самого Шашкевича з його передмови до “Русалки Дністрової”: “Судило нам ся послідними бути. Бо коли другі Славяне вершка ся дохаплюють, і естли не вже то небавком побратаются з повним ясним сонцем, нам на долині

в густій студений мразі гібіти. Мали і ми наших півців і наших учителів, але найшли тучі і бурі — тамті зацімліли, а народові й словесності надовго ся здрімало; однак язик і хороша душа руська була серед Слов'янщини, як чиста слеза дівоча в долоні Серафима.

Зволила добра доля появилися і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам. Є то нам як заране по довгих тьмавих ночах, як радість на лиці нещасного, коли лучша надія перемчить крізь серце его; суть то здорові, повносьильні рісткы, о котрих нам цілою душею дбати, огрівати, плекати і зрощати, док під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засіяють величею” (“Русалка Дністровая”. Фотокопія з вид. 1837 р. — К., 1972. — Ч. III).

Про те саме — й чимало віршів Маркіяна Шашкевича, скажімо, написане 1833 р. “Слово до читателів руського язика”:

*Дайте руки, юні други,
Серце к сердцю най припаде,
Най щезають тяжкі туги,
Ум охота най засяде.
Разом, разом, хто сил має,
Гонить з Русі мраки тьмаві;
Зависть най нас не спиняє, —
Разом к світлу, други жваві!*

(Маркіян Шашкевич. Твори. — К., 1973. — С. 23).

“Се перша у нас книжка в руській мужицькій мові — угольний камінь галицько-руського письменства”, — так оцінив місце і значення творчості Маркіяна Шашкевича його земляк Михайло Павлик у нарисі “Про русько-українські народні читальні” (1887).

Ще чіткіше про це сказав Михайло Возняк у великій статті про Шашкевича, написаній до 100-річчя від дня його народження: “В житті українського народу, зокрема в його літературі й культурі, Шашкевич зробив своє ім'я безсмертним, заслуживши це безсмертя тим, що:

1) ввів погорджену й висміювану селянську українську мову в літературу, складаючи “Зорю” і “Русалку Дністровую”, пишучи вірші, прозові оповідання і наукові розвідки; народної мови вживав у церковній проповіді та світських промовах, у домовім і публічному житті, народну мову вважав за гідну для перекладів найкращих чужих творів і Святого Письма — тому дав початок нової доби української літератури в Галичині;

2) уклав першу гарну читанку для народних шкіл у народній мові;

3) ужив у своїх писаннях фонетичного правопису;

4) підкреслював при кожній нагоді єдність українців на всьому їх етнографічному просторі;

5) усю свою діяльність опер на своєму народі й усе, що робив, робив для крайшого майбутнього рідної землі” (Михайло Возняк. Маркіян Шашкевич. — Львів, 1941. — С. 51–52).

Шашкевич, отже, був *перший* — і вже цим заслуговує на нашу повагу, але він також був *всупереч* — всупереч забитості і затурканості українського люду, всупереч зденаціоналізованості української інтелігенції, всупереч спровінціалізованості української культури, всупереч довгим століттям бездержавного існування, всупереч усьому, що ми дещо евфемістично називаємо “несприятливими історичними обставинами”. Беручись за нечуване діло — писати вірші мужицькою мовою, видавати цією мовою альманах, читати цією мовою церковні проповіді і дбати про освіту цього безправного люду його ж таки рідною мовою, Шашкевич, безумовно, кидав зухвалій виклик — меттерніхівській монархії, всевладним в Галичині полякам, зденаціоналізованому русинському клірові, землякам-рутенцям і, на решті, собі самому, — що, може, було річчю найважчою — із огляду на слабке здоров'я і з огляду на життєві знегоди та подвійну залежність від церковних і світських властей (заробляв собі на хліб сільським священиком), із огляду на родинні традиції та стереотипи, згідно з якими польська мова вважалася значно престижнішою від “русинської”, через що, власне, й віршував молодий Шашкевич польською значно краще, аніж українською.

Щоб подолати це все, потрібен був велетенський дух, неабияка сила волі, титанічна одержимість, що її ми знаходимо у Шевченка (лиш на два роки молодшого від Шашкевича), згодом у Лесі Українки, Франка. Саме ця одержимість і злютувала життя і творчість Шашкевича в одне неподільне ціле, спонукала навіть найприскіпливіших “естетів” визначати услід за Богданом Лепким, що “не можемо його віршів читати, не думаючи про нього, не пам'ятаючи, хто, коли і як їх писав; не можемо дивитися на них з таким холодом

і з такою безсторонньою байдужістю, з якою газетний рецензент осуджує надіслані до редакції поезії” (Б. Лепкий. Маркіян Шашкевич. — Коломия, 1912. — С. 86).

Тільки так можемо зрозуміти наведені вище слова Франка про “найбільших світочів нашої літератури”, як і наведені нижче спогади Черемшини зі свого дитинства: “Дедя мали дома дві шафи, повні книжок, і, піддаючи мені по книжці, казали мені вечорами читати ті книжки голосно при вуйках і дедєвих знакомих. Читалося “Дністровую Русалку”, “Правду” за рік 1869, Федьковича, Нечуя, “Марусю” Квітки, Вовчка, видання “Просвіти”... Мої дедя були на свій час і селянський стан досить очитані, любили все, що гарне і добре, любили багато читати, а навіть самі бралися принагідно вірші писати, були дуже вразливі на чуже нещастя і на чужу кривду...” (Марко Черемшина. Твори в двох томах. — К., 1974. — С. 171).

Драгоманов, котрий 1876 р. в статті “Галицько-руське письменство” не без іронії цитував “стихи” Маркіяна Шашкевича, вважаючи загалом “чудними вже для освіченого чоловіка у Росії в часи Лермонтова і Гоголя заголовки віршів галицьких і зразки мови їх”, помилявся в найголовнішому: для справді “освіченого чоловіка” вірші Шашкевича не більш “чудні”, ніж, скажімо, вірші Шекспіра для сьгоднішнього англійця, чи “Слово о полку Ігоревім” для кожного з нас; мовна і версифікаційна геніальність Шевченка постала не на голому місці: вона зростала і з давньоукраїнської поезії XVI—XVII ст., і з книжної мови Сковороди, і, звичайно, з досягнень (і невдач) найближчих Шевченкових попередників.

Переходу до живої народної мови від книжної зазнали практично всі національні літератури. Для одних священною книжною мовою була арабська, для інших — санскрит, ще для інших — латина. В Україні цей перехід від книжної церковнослов'янської до живої народної — затягнувся, на жаль, з відомих історичних обставин. Щогірше — хронологічно цей перехід припав на період остаточного поневолення України сусідами та, як наслідок, фатальної асиміляції провідних верств суспільства. Творення нової літературної мови в Україні відбувалося, таким чином, в умовах структурної неповноти української

нації, в умовах, коли цілі суспільні прошарки (і то, власне, найбільш причетні до творення й поширення літератури) не користувались українською мовою; коли мова, по суті, не функціонувала у цілих величезних сферах суспільного життя, витіснена звідти іншими панивними мовами.

Усе це, безумовно, ускладнювало процес формування нової української літератури народною мовою, підштовхуючи одних письменників до творення в чужих, літературно розвиненіших на той час мовах, інших — провокуючи до штучного збереження на письмі церковнослов'янської, “руської” архаїки (галицьке “москвофільство” — великою мірою наслідок такої мовної дезорієнтації), а ще інших — істотно обмежуючи у засобах виразу, через що нова українська література тривалий час не могла вийти за межі “низького”, бурлескного стилю та поверхових фольклорних наслідувань.

У Галичині згадані процеси відбувались особливо болісно — як з огляду на мовну й етнічну відрубність цього терену, так і з огляду на тривалішу окупацію цієї менш численної, ніж на Наддніпрянщині, частини єдиного українського етносу. Аж за часів Франка літературна мова в Галичині набула бажаної гнучкості й невимушеності, — а по-справжньому її ресурси розкрилися вже в цьому столітті у творчості цілої плеяди поетів з Галичини.

Шашкевич був перший, і ця його першість дає нам підстави цілком по-іншому дивитись і на його власні вірші, і на вірші Франка та Антонича, яких, на нашу думку, без Шашкевича могло, зрештою, просто не бути.

“Література всякого народу є образом його життя, його способу думання, його душі, — писав 1836 р. Шашкевич у невеликій полемічній брошурі “Азбука і abecadto”, виданій у Перемишлі польською мовою. — Вона повинна зародитися і зрости серед власного народу та розцвісти на тій самій ниві, щоб не бути подібною до того райського птаха, про якого оповідають, що він не має ніг і тому заєдно висить у повітрі. Література є необхідною потребою цілого народу. Її змаганням і головною ціллю є ширити освіту між усіма членами народу” (М. Шашкевич. Азбука і abecadto”. Передрук з унікального оригіналу 1836 р. — Вінніпег, 1969).

Цю полеміку з “латинщиною” не слід, однак, сприймати як негацію всього чужого. “Шашкевич читав Міцкевича, — свідчить у згаданій праці (с. 92) Б. Лепкий, — знав польську поезію, знав чужі літератури, від грецької й латинської починаючи, був, як багато хто в його часах, очарований поезією Шіллера, одушевлявся закордонними українськими поетами-авторами...” До сказаного можемо додати й слова Франка про вплив на Шашкевича ідей Яна Коллара, Вука Караджича, інших діячів слов’янського відродження, а також про значення в поетовому становленні інституту Оссолінських у Львові — “з його багатою вже тоді бібліотекою, багатою іменно на книжки і видання слов’янські”, та про особисті контакти з польською інтелігенцією — групою “молодих, світлих і талановитих поляків, що опісля мали відіграти важну роль в історії польського письменства” (Іван Франко. Збір. творів у 50-ти т. — Т. 29. — К., 1981. — С. 43).

Та найістотнішими у поетовому становленні й “наверненні в українство” було, безумовно, його знайомство з тогочасною наддніпрянською літературою — творами Котляревського й Квітки-Основ’яненка, Гребінки й Метлинського, зібранням українських народних пісень Максимовича та “Граматику” Павловського. При всій унікальності Маркіяна Шашкевича як суспільного і культурного явища мусимо визнати також, що було воно складовою частиною загальноєвропейського процесу національної емансипації, національного пробудження і відродження багатьох недержавних народів. І в Болгарії, і в Угорщині, й у Польщі, і в Сербії поети-романтики ставали своєрідними “батьками нації”, її “будителями” — це чеське слово щонайкраще характеризує суть літературної й громадської діяльності багатьох романтичних поетів, зокрема й українських по обидва боки Збруча.

Шашкевичеві не бракувало літературних взірців для наслідування — як у творчості колеґ-наддніпрянців, так і серед чималої кількості польських поетів “української школи”; не випадково одним із небагатьох творів, що його взявся перекладати Шашкевич, був “Канівський замок” Северина Гоциньського (польського письменника з Київщини, твір якого мав вплив, між іншим, на Шевченкових “Гайдамаків”).

Українська старовина, багата і драматична, приваблювала не лише польських і російських романтиків, найбільший інтерес вона викликала, зрозуміло, у самих українців. У ближчій і дальшій історії шукали українські “будителі” підтвердження історичних прав і державницьких устремлінь свого народу, доказів його історичної тяглості і спадкоємності, його не випадковості на історичній арені серед інших народів.

Вірші про Наливайка й Хмельницького, про перемогу русичів над польським королем Болеславом Кривоустим посідають поважне місце в доробку Шашкевича; історія для нього — не лише тема ностальгійних зітхань за тим, що було і не вернеться, а й заклик до чину, нагадування про майбутнє, за яке слід боротися, яке слід здобувати:

*Споминайте, братя милі,
Славнії часи старі!..
Ніби Прута бистрі хвилі,
Плили руські лицарі.
Блискали шеломи в сонці,
Червонилися щити, —
Славні Русі оборонці
Йшли на ворога в світи (...)*

*Від копит шляхи стогнали,
Від прапорів нісся шум,
Аж до неба підлітали
Гомони лицарських дум!
Споминаймо, братя милі...
Може, спомин спосіб дасть
Воскресити в новій силі
Руську славу, руську владсть!*

(М. Шашкевич. Твори. — К., 1973. — С. 30).

Київська газета “Рада” 29 жовтня 1911 р. у редакційній статті з нагоди 100-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича писала: “Насіння, що кинув Шашкевич у рідну землю, по довгих часах національного лихоліття й стужі прийнялося нарешті, зійшло, і скрізь тепер зазеленіли вже молоді вруна нашого народного відродження” (цит. за: “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. — К., 1989. — С. 341–342). Радість із тієї молоді зелені, як ми знаємо, виявилась передчасною: суворі морози ледь не до самого коріння вибили незміцнілі паростки давно очікуваного українського відродження. Не будемо, отже, впадати у пафос нині, хоч маємо для того, здається, більше підстав, ніж у

жовтні 1911 р. Нагадаємо краще видану приблизно в той самий час у далекій Америці книгу споминів про Шашкевича — з її простим і суворим імперативом: “Він не той поет, що тільки займає, бавить, полонить фантазію і чувство, то віщун, то великий діятель народний. Його поезії, його пісні — то радше средство, а ціль — збудити свій нарід, двигнути його, ввести межі інші народи Слов'янщини і Європи, до волі, до поступу, до великої культурної роботи” (З Маркіянових днів. Спомини. Зладив Іван Брик. — Нью Брітен, 1912. — С. 29).

Серед палких Шашкевичевих “Псалмів Русланових” — їх не вельми охоче вводили до підсоветських видань поета, — є рядки: “Сполошиш ми долю і проженеш щастя, день ми

споморочиш, і світ ми западе, нуждою мя вдариш і нашлеш ми злидні, світ ми спустіє і йме ворогувати, знидіє радість і плач мя огорне, туга ми ранком і вечером журба, і ніч ми не сонна, і горьоване з сонцем; вирвеш ми очі і душу ми вирвеш, а не возьмеш милості і віри не возьмеш, а не видреш любови і віри не видреш, бо руське ми серце та й віра руська!” (М. Шашкевич. Твори. — К., 1973. — С. 118).

“Караюсь, мучусь, але не каюсь”, — скаже з подібного приводу майже одноліток Шашкевича Тарас Шевченко; “Благословляю твою сваволю, дорого долі, дорого болю”, — напише через 150 літ Василь Стус. Не шукайте тут прямого зв'язку. Він у кожному з нас, у нашій причетності до того, що Шашкевич звав Руссю, а ми сьогодні — Україною.

This article is devoted to the nature of M. Shashkevych understanding of the importance of the formation of its own literature of the Ukrainian nation as a step to the era of renaissance. He understood and supported the transformation from the church language to the live language of the folk and further to the literature language of Ukrainians. Since the creation of its own book language was done under the pressure of other cultures and languages this process was very painful for Ukraine. M. Shashkevych made a lot of practical steps into forcing the development of national language, book writing and book publishing.

ДОСЛІДНИК СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ

Олександр БОСИЙ, Людмила БОСА

“До цієї пори я не зустрічав людини з такою широкою душею, яка так уміє близько до серця сприймати чужий стан і чужі втрати або ж радість, з такою гіркотою озивається про все низьке і підле, і так захоплюється високим, ідеальним”, — таким залишився у пам'яті одного з своїх учнів викладач Єлисаветградського земського реального училища Володимир Миколайович Ястребов.

Як науковець, він зробив помітний внесок у розвиток української національної культури кінця XIX століття, в той час, коли силами нечисельної, але духовно потужної інтелігенції пробуджувалася Україна. Діапазон його наукової і творчої діяльності був надзвичайно широкий: історія, географія, етнографія, археологія, педагогіка, література. В кожній із цих сфер В. Ястребов залишив частину своєї душі. Са-

ме він започаткував системне вивчення традиційної культури Півдня України, виробив власну методику збирання й опрацювання етнографічних матеріалів, разом зі своїми учнями проводив експедиції й археологічні розкопки, публікував результати досліджень у різноманітних наукових виданнях. Він організував перший у Єлисаветграді історико-археологічний музей, на базі якого й створено пізніше Кіровоградський обласний краєзнавчий музей.

На вшанування пам'яті Володимира Ястребова на Кіровоградщині започаткована у 1995 році обласна краєзнавча премія, що надається за помітні здобутки у сфері історії, етнології і культури краю. Найцінніша прикмета цього конкурсу — те, що з'являється усе більше й більше молодих дослідників, гідних претендентів на цю відзнаку.